

Горкун М. Г.

ОСОБЛИВІСТЬ МОВЛЕННЕВО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Особливість навчання іноземних мов у мовленнєво-діяльнєвому підході полягає в тому, що непроявлені структурні елементи мовленнєвої діяльності (МД) управляються в навчанні лише за допомогою проявлених (текст, висловлювання), що можливо здійснити лише в часі функціонування мовленнєвої діяльності, тобто одночасно з процесом навчання мовленнєвої діяльності.

Термін «комунікативний підхід» став найуживанішим, найпопулярнішим на пострадянському просторі серед викладацького загалу, особливо в навчанні іноземних мов. Комунікативний підхід вважається чи не панацеєю від усіх наших бід, що, як ми пам'ятаємо, постійно супроводжували навчання іноземних мов у колишньому Радянському Союзі. На погану якість підходу до навчання скаржилися тоді всі.

Нині настали нові часи: комунікативний метод хвалять, його проголошують, на нього посилаються, ним прикриваються, не дуже переймаючись тим, щоб розібратися, що стоїть за цим терміном, і часто залишаючись на старих засадах у підході до навчання.

Стан навчання іноземних мов на сучасному етапі заслуговує на серйозний розгляд, проте це не є темою цієї роботи. Ми спробуємо лише розібратися в тлумаченні терміна, бо це має безпосередній стосунок до мети роботи.

Отже, «комунікація» (лат. *communicatio*) - це спілкування. Зазвичай його визначають як передачу інформації від людини до людини. Спілкування може здійснюватися в процесі будь-якої діяльності, наприклад, виробничої чи якоїсь іншої. Адже діяльність як специфічна форма взаємодії людини з довкіллям буває багатьох видів.

Одним із видів діяльності є суспільно-комунікативна, її визначають як процес взаємодії людей, що реалізується під час вербального спілкування, *формою якого є мовленнєва діяльність.*

У зв'язку з цим термін «комунікативний підхід», про який тут ідеться, на нашу думку, вимагає уточнення у визначенні саме *форми* спілкування, якою є МД. Хоча термін «комунікативний» означає практично те саме, що й «мовленнєво-діяльнєвний» (як він вживається в підході до навчання іноземних мов), останній є більш точним, бо відображає *форму* комунікації - мовленнєву діяльність.

У цій роботі ми вживаємо термін «мовленнєво-діяльнєвний» ще й тому, що вихід на діяльність збагачує *номенклатуру ознак* підходу, розроблених у межах загальної теорії діяльності та теорії МД.

Серед цих ознак *першою* є загальна структура діяльності, розроблена П. К. Анохініним [1], яка має вигляд: мотив, дія, результат, зворотня аферентація. Останній елемент у цій структурі, власне, не є структурним, оскільки він означає лише перевірку виконання діяльності в наступному відрізку, а не саму діяльність.

У роботах багатьох дослідників було доведено, що МД має ті ж самі структурні елементи, що й загальна структура діяльності. Так, наприклад, О. О. Леонт'єв [2, 26] стосовно мовленнєвої діяльності зазначає: «...кожний одиничний акт діяльності починається мотивом і планом, а завершується результатом досягнення поставленої на початку мети; всередині лежить динамічна система конкретних дій і операцій, спрямованих на це досягнення».

Ми ще зупинимося нижче на розгляді «динамічної системи конкретних дій і операцій», що не вносить жодних суперечностей у структуру загальної діяльності, але суттєво доповнює структуру мовленнєвої діяльності, виходячи з її специфічних особливостей.

Другою, не менш важливою ознакою мовленнєво-діяльнєвого підходу є двочлен: мова / мовлення - в мовленнєвій діяльності та визначення І. О. Зимньої [3, 18, 27] мови як *засобу*, а мовлення як *способу* формування та формулювання думки з допомогою мови в процесі мовленнєвої діяльності.

Третьою визначальною ознакою мовленнєво-діяльнєвого підходу, що виходить із загальної структури діяльності, є перший елемент діяльності - мотив. Ось як визначає мотив Л. С. Виготський [4, 314]: «Якщо ми порівняємо думку

з навислою хмарою, що проливається дощем слів, то *мотивацію* думки ми повинні були б, якщо продовжити образне порівняння, уподібнити вітрові, який приводить у рух хмару».

Мотив виходить, як зазначає Сеченов [5, 390], з потреби, з мотиваційної сфери нашої свідомості й охоплює наші потяги, спонуки, інтереси, емоції та ін. Його роль як структурного елемента системи дуже важлива.

Четверта ознака мовленнєво-діяльнісного підходу пов'язана з *предметним змістом* МД. Предметний зміст відображає умови МД, до яких належать *предмет, продукт, результат*. Предметом МД є *думка*. Як відомо, думка є формою відображення відношення предметів і явищ реальної дійсності. З предметом тісно пов'язаний мотив, адже він приводить думку в рух і проявляється через неї, входячи у внутрішню структуру діяльності.

Як підкреслює О. М. Леонтьєв, «сама по собі потреба не може визначити конкретне спрямування діяльності. Потреба отримує свою визначеність лише в предметі діяльності [тобто в думці. - М. Г.], вона має ніби знайти себе в ньому. Оскільки потреба знаходить у предметі свою визначеність ("опредмечується" в ньому), цей предмет стає *мотивом* діяльності, тим, що побуджує її. Тому у *вираженні* думки реалізується мета таких видів мовленнєвої діяльності (далі - ВМД), як говоріння та письмо. У *сприйманні* чужої заданої думки реалізується мета слухання та читання» [6, 38].

Наступним елементом предметного змісту МД є *продукт*, тобто те, в чому втілюється, об'єктивується МД. Продукт може бути ідеальним, тобто нематеріальним. Таким є продукт рецептивних ВМД (читання, слухання). Це умовивід, до якого приходять людина в процесі рецепції. Продукт таких ВМД, як говоріння та письмо, матеріалізований. Це *висловлювання, текст*.

Також, окрім предмета та продукту МД, елементом предметного змісту МД виступає *результат*, тобто *реакція* на продукти ВМД з боку інших людей. У рецептивних ВМД результатом є розуміння змісту тексту (повнота, якість). У продуктивних ВМД результатом є характер рецепції їх іншими людьми.

Окрім цих характеристик МД, необхідно визначити й її *одиночку*. Нею є *дія*, тобто клітина МД. У *рецептивних ВМД*- слуханні та читанні - це *смысловое рішення*, а в *продуктивних* - говорінні та письмі — це *мовленнєвий вчинок* як елементарна одиниця вербального спілкування.

Такими є основні загальновідомі елементи предметного змісту МД.

Оскільки МД є специфічною формою загальної діяльності, ми можемо зобразити її структуру, користуючись елементами останньої, додавши специфічні ознаки самої МД, що відображають її предметний зміст, а саме: МД → мотив → предмет → дія → продукт → результат (зворотня аферентація). Предметний зміст, відображений в елементах структури МД, є *умовою* їх функціонування в різних ВМД в рамках єдиної МД.

Розглядаючи ВМД, звернімося до висловлювання О. О. Леонтьєва [7,27] про те, що, «строго кажучи, мовленнєвої діяльності, як такої, не існує. Є лише система мовленнєвих дій, що входять у яку-небудь діяльність...». Насправді в цьому твердженні немає жодної загрози для існування МД.

Річ у тім, що МД як така справді не функціонує в процесі спілкування. У процесі спілкування ми послуговуємося МД через види мовленнєвої діяльності. Чотири основних ВМД - читання, говоріння, слухання, письмо - сукупно являють собою феномен, який називається мовленнєвою діяльністю. Саме ці ВМД функціонують у процесі спілкування. То виникає питання: «А навіщо нам тоді МД?» МД нам конче необхідна, бо лише вона втілює в собі ті ознаки, які реалізують *вираження/сприймання* думки засобами мови, тобто здійснює взаємодію людей у процесі вербального спілкування через ВМД.

Варто зазначити, що ВМД набувають діяльнісного характеру, тобто стають ВМД лише в рамках МД, в якій наявні і структурні особливості діяльності, і предметний зміст МД в умовах формування усього арсеналу характеристик МД.

Усі ВМД мають багато спільного, але кожний з них має свої характеристики, які вирізняють його серед інших. Вони досить детально описані в багатьох роботах, тому ми відсилаємо всіх зацікавлених до праці І. О. Зимньої [3, 40-45]. Тут ми обмежимося лише переліком їх:

- характер мовленнєвого спілкування (усний, письмовий);
- характер виконуваної ролі в процесі спілкування (ініціальний, рецептивний);
- напрям мовленнєвої дії (рецепція, продукція);
- способи формування та формулювання думки за допомогою мови (форми мовлення): зовнішня усна, зовнішня письмова та внутрішня;
- характер зворотного зв'язку в регуляції цих видів.

Спільні характеристики ВМД зумовлені структурними особливостями МД. Говорячи про

структурну організацію МД, І. О. Зимня [3, 45-48] зазначає її трифазність: перша фаза - мотиваційна, друга - аналітично-синтетична, третя - реалізуюча. Якщо накласти ці фази на структуру діяльності П. К. Анохіна, то вони збігатимуться таким чином: I мотив (А) - мотив (З), II дія (А) - аналітично-синтетична фаза (З), III результат (А) - реалізуюча фаза (З).

Як бачимо, обидві схеми збігаються за порядком слідування мотиву (початок) і результату (кінець). Що ж до центральної, другої, фази, то вони у двох авторів різні. Власне, цю різницю ми відзначали й раніше у О. О. Леонтьєва. Він зауважує, що між мотивом і результатом у структурі МД лежить «динамічна система конкретних дій і операцій» [2].

Різниця у формулюваннях другої фази у різних авторів обумовлена, по-перше, тим, що у П. К. Анохіна вона стосується загальної структури діяльності, а в І. О. Зимньої й О. О. Леонтьєва - МД. Дія в загальній структурі діяльності уособлює не конкретне значення, а узагальнене поняття - певний відрізок діяльності, тоді як у конкретній діяльності дія має відображати особливості, специфіку саме цієї діяльності.

Зрозуміло, що така складна діяльність, як мовленнєва, повинна мати свої особливості не лише в другій фазі, а й у першій і третій. Спільність структур різних ВМД ми вбачаємо в тому, що їх розчленування дозволяє розкрити тенденцію до спільної будови (структури) цих видів діяльності в усьому їх розмаїтті. Для нас важливо, що, виходячи з узагальненої структури різних ВМД, ми можемо краще дослідити особливості кожної з них.

Трифазність дозволяє розглянути в її межах різні ВМД через призму їх структурної організації, а також предметного змісту.

Якщо початком, який надає МД єдності, є мотив, то центром, довкола якого формується та функціонує МД, що тримає єдність МД, є думка. У другій фазі думка, що є предметом МД, формуючись і формулюючись через спосіб, тобто мовлення, знаходить своє втілення в продукті. У продуктивних ВМД (письмо, говоріння) цей продукт зовні проявлений. Це текст, висловлення. Такий процес Л. С. Виготський [8, 375] називає породженням, що оформлюється у внутрішньому слові, потім - у значеннях зовнішніх слів і нарешті — в словах.

Для рецептивних ВМД (читання та слухання) загальна структура МД залишається такою, як і для продуктивних. Це елементи: мотив - дія - результат, але наповнення елементів інше. Спрямованість мотиву не на продукцію (як у продук-

тивних ВМД), а на рецепцію іншими продукта, вираженого в письмовій чи усній формі (текст, висловлювання). Результатом є умовивід. Таким чином, при збереженні зовнішнього вигляду структури продуктивних і рецептивних ВМД (мотив - дія - результат) ми маємо різне наповнення елементів структури. Від самого початку змінюється характер і спрямованість мотиву - з продукції (говоріння та письмо) на рецепцію (читання, слухання). Предмет (думка), на який спрямований мотив, проявлений у тексті, висловленні і підлягає процесові сприймання, що є діаметрально протилежним процесові продукції в продуктивних ВМД (говорінні та письмі). Результат - умовивід, внутрішній, зовні не проявлений, може бути виражений через продуктивні ВМД.

Процес формування та формування думки засобами мови, описаний І. О. Зимньою, свідчить про те, що друга фаза містить власне дві фази (смыслеутворюючу та формулюючу), програми, схеми та механізми структурування.

Усе це свідчить про складність процесів МД. Складність полягає у тому, що майже всі ці процеси внутрішні, зовні не спостережні. З усіх елементів структури і предметного змісту МД зовнішньо спостережні і доступні для нас є лише мовні засоби, а також текст і висловлювання. Решта - мотив, спосіб, предмет (думка), умовивід, продукт (за винятком висловлення та тексту) - зовні не спостережні. Тому доводиться їх досліджувати опосередковано. Звідси така велика увага при дослідженні МД, що приділяється спостережним елементам МД, наприклад, *текстові* в його ієрархічній будові. Це різні рівні: текст, мікротемне висловлювання, ситуативне висловлювання, субстанціональне висловлювання, предикація, тема-рематичне членування та ін. Навчаючи кожного з рівнів висловлювання, ми одночасно навчаємо й характеристикам способу формування та формулювання думки іноземною мовою.

Навчання МД, тобто мовленнєво-діяльнісний підхід у навчанні іноземної мови, насправді потребує не лише систематизованого розгляду та вивчення самої МД, а ще й системи *прийомів і методів* навчання цього складного феномена - мовленнєвої діяльності: ВМД, елементів структури МД, насамперед проявлених. Не забуваймо, що мета навчання МД - це рівень вільного вираження та сприймання думки засобами іноземної мови. Цей рівень може бути досягнутий через систему операцій, автоматизмів, творчих умінь і навичок, які повноцінно можуть функціонувати лише в рамках МД. І річ не в тому, яким

терміном користуватися - «комунікативний» чи «мовленнєво-діяльнісний». Назва сама по собі ще нічого не гарантує, нічого не вирішує. Завдання полягає в тому, щоб урахувати діяльнісну природу предмета навчання. Діяльність - ключ до успіху у навчанні.

Особливості навчання мовленнєвої діяльності залежать від характеристик у різних ВМД, насамперед, рецептивних і продуктивних, оскільки мотив спрямовується в цих ВМД на різні процеси - продукцію і рецепцію. Це викликає різнонаправлені дії, чим, власне, і обумовлюється складність навчання як їх, так і в цілому МД.

Але головна особливість навчання МД визначається все-таки тим, що майже всі елементи МД, крім тексту (письмово) і висловлювання (усно), як уже зазначено вище, є зовнішньо не проявлені. А оскільки процес навчання МД

навпаки повинен враховувати всі елементи структури МД, ми змушені управляти неспостереженими (непроявленими) елементами структури МД через спостережені (проявлені) елементи: текст або висловлювання. Крім них, у нас нічого немає. Але ж ми не можемо цього зробити до того, як отримаємо ці спостережені елементи. А їх ми отримуємо лише в результаті, в процесі навчання. І, лише отримавши і дослідивши їх, ми можемо зробити висновки про результативність навчання усіх структурних елементів МД, задіяних у процесі навчання. Тому особливість навчання іноземної мови має унікальний характер. Воно полягає в тому, що цим феноменальним явищем можна оволодіти лише в процесі навчання. Тут спрацьовує парадокс, що МД сама себе навчає.

1. Анохин П. К. Вопросы психологии.- 1966.- № 9.

2. Леонтьев А. А. Язык, речь и речевая деятельность,- М., 1969.

3. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке,- М., 1978.

4. Выготский Л. С. Мышление и речь.- М.-Л., 1934.

5. Сеченов И. М. Избранные философские и психологические произведения.- М., 1974.

6. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики.-М., 1959.

7. Леонтьев А. А. Теория речевой деятельности.- М., 1971.

8. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования.- М., 1956.

M. Gorkun

THE UNIQUENESS OF LANGUAGE SPEECH ACTIVITY APPROACH IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

The uniqueness of teaching foreign languages lies in the fact that unmanifested structure elements of speech language activity could be taught by means of manifested structure elements - text and statement (speaking one's mind) simultaneously in the process of speech language activity teaching.